

VYBRANÉ PROBLÉMY ZAJIŠTĚNÍ PRÁVA NA OBHAJOBU V TRESTNÍM ŘÍZENÍ PROTI MLADISTVÝM

JANA ZEZULOVÁ

OBECNÁ CHARAKTERISTIKA TRESTNÍHO ŘÍZENÍ PROTI MLADISTVÝM

Trestní řízení je ovládáno určitými principy zajišťujícími uplatnění všech práv osoby, proti níž se vede trestní řízení. V řízení proti mladistvým jsou tyto principy umocněny skutečností, že touto osobou je osoba, která v době spáchání trestného činu dovršila patnáctý rok, ale nepřekročila osmnáctý rok svého věku (viz ust. § 74 odst. 1 tr. zák.).

Řízení proti této věkové kategorii je upraveno v hlavě devatenácté, oddílu 1 trestního řádu (§ 291–301) a je označeno za zvláštní způsob řízení, jehož cílem je především zabezpečit:

- důsledné objasnění okolností nezbytných pro spravedlivé rozhodnutí,
- podtržení významu výchovného působení na mladistvé pachatele,
- zajištění důsledné obhajoby mladistvého pachatele vzhledem k jeho nedostatečné schopnosti se náležitě hájit (zejména vzhledem k jeho věku).

Ustanovení § 291 až 301 tr. řádu v souladu s výše uvedeným stanoví některé odchylky od obecné úpravy trestního řízení. Konkrétně je v rámci oddílu 1 hlavy devatenácté speciálně upravena otázka obhajoby mladistvého, zjištění jeho poměrů a spolupráce s orgány péče o mládež, vazba a jsou zde stanoveny další odchylky v řízení před soudem (zejména postoupení věci mladistvého jinému soudu, společné řízení či přítomnost mladistvého u hlavního líčení). Ustanovení § 301 odst. 1 tr. řádu stanoví, že v řízení proti mladistvým je třeba dbát toho, aby jak vyšetřo-

vání, tak i rozhodování bylo svěřeno osobám, jejichž životní zkušenosti a znalost otázek souvisejících s výchovou mládeže zaručují splnění výchovného účelu řízení. Jinými slovy ustanovení požaduje specializaci orgánů činných v trestním řízení na trestnou činnost mladistvých. Dále pak je v rámci téhož ustanovení vyjádřena spolupráce orgánů činných v trestním řízení se zařízeními, kterým je svěřena péče o mládež a v případě potřeby též se zařízeními psychiatrické péče.

Odchylná právní úprava týkající se mladistvého se nachází i na dalších místech trestního řádu. Jde zejména o ustanovení § 34 tr. řádu umožňující zákonnému zástupci mladistvého zúčastnit se řízení, avšak za podmínky, že mladistvý dosud nedosáhl 18. roku věku; ustanovení § 302 odst. 2 tr. řádu pak vylučuje konat proti mladistvému řízení jako proti uprchlému, a to ani tehdy, nabyli-li v mezidobí zletilosti a případně mu bylo sděleno obvinění až po dovršení 19. roku věku (srov. R 21/67)¹, a v neposlední řadě ustanovení § 314e odst. 4 písm. a) tr. řádu, podle kterého v řízení proti mladistvému nelze vydat trestní příkaz do doby, než dovrší 18. rok svého věku.

Pokud se pak vyskytne nějaká otázka, která není upravena v rámci tohoto oddílu, dochází ohledně ní k užití obecných ustanovení trestního řádu (§ 290 tr. řádu).

V neposlední řadě je třeba ještě připomenout, že trestněprocesní ustanovení upravující řízení proti mladistvým navazují na hmotněprávní ustanovení hlavy VII. trestního zákona, jejichž předmětem je úprava základů trestní odpovědnosti a trestání mladistvých pachatelů trestných činů.

OBHAJOBA MLADISTVÉHO

Trestní řízení proti mladistvému je důvodem nutné obhajoby. Tato skutečnost plyne z ustanovení § 36 odst. 1 písm. c) tr. řádu. Povinné zastoupení mladistvého obviněného obhájcem zdůrazňuje také ustanovení § 291 tr. řádu. Povinnost, aby mladistvý měl obhájce je tak zdůrazněna hned ve dvou ustanoveních trestního řádu. Dalo by se tedy předpokládat, že nutná obhajoba mladistvého nebude činit větších problémů.

Soudní praxe však poukazuje na skutečnost, že ne vždy je v trestních věcech mladistvých respektováno jejich právo na obhajobu. Z tohoto důvodu jsem nejprve vybrala ze soudní judikatury ty případy, ve kterých bylo konstatováno porušení

¹ R 21/67 – judikát uveřejněný v trestní části Sbírky soudních rozhodnutí a stanovisek.

ustanovení o nutné obhajobě u mladistvého obviněného a na základě rozboru těchto případů jsem se pokusila vymezit v čem porušení nutné obhajoby spočívá.

Tímto postupem jsem posléze zjistila tato pochybení. V první řadě dochází podle § 39 tr. řádu k ustanovení obhájce, aniž je dána mladistvému obviněnému nejprve možnost, aby si obhájce zvolil sám (§ 37 odst. 1, § 38 tr. řádu), zvláště je tak postupováno, jestliže je mladistvý ihned po sdělení obvinění vzat do vazby. Jinými slovy, orgán přípravného řízení neposkytne mladistvému, resp. jeho zákonnému zástupci lhůtu ke zvolení obhájce a hned podá žádost o jeho ustanovení. V některých případech pak zase dochází k provedení výsledku mladistvého obviněného za účasti „přizvaného obhájce“, kterého si mladistvý obviněný nebo jeho zákonný zástupce nezvolil (resp. jiná oprávněná osoba podle § 37 odst. 1 tr. řádu) a který nebyl ani ustanoven podle § 38 odst. 1 tr. řádu. Následně pak dochází k ustanovení tohoto „přizvaného obhájce“ ve snaze o dodatečné zhojení vady takto provedeného výsledku. V neposlední řadě orgány přípravného řízení vykonávají důležité důkazy, zejména se to týká výsledku mladistvého obviněného, v době, kdy mladistvý nemá ještě obhájce, přičemž nejde o neodkladný úkon ve smyslu ustanovení § 165 odst. 2 tr. řádu.

Jelikož ve všech případech jde jednoznačně o chybný postup mající za následek podstatné porušení obhajovacích práv v případech nutné obhajoby, je nezbytné se tomuto problému blíže věnovat.

TŘI ZÁKLADNÍ OTÁZKY NUTNÉ OBHAJOBY MLADISTVÉHO

Po detailnějším rozboru institutu nutné obhajoby mladistvého z pohledu soudní judikatury přistupuji k vymezení tří základních otázek, jejichž vyřešení je nezbytným předpokladem realizace nutné obhajoby mladistvého v trestním řízení, resp. v přípravném řízení.

- A) Od jakého okamžiku musí mít mladistvý obviněný obhájce?
- B) Jaký je konkrétní postup zvolení, resp. ustanovení obhájce v trestní věci mladistvého?
- C) Jaké vyšetřovací úkony je možné provádět v době, kdy mladistvý obviněný ještě nemá obhájce?

Nyní se již budu podrobněji věnovat jednotlivým otázkám.

A) Důvody nutné obhajoby jsou uvedeny v ustanovení § 36 tr. řádu. Zde je stanoveno, že obviněný musí mít z důvodů zde uvedených obhájce už v přípravném řízení. Ustanovení § 291, jakožto ustanovení speciální vůči ustanovení § 36, upřesňuje počátek nutné obhajoby u mladistvého, když jej váže na okamžik sdělení obvinění. Tímto je zákonem dán okamžik vzniku nutné obhajoby u mladistvého. Nutná obhajoba u mladistvého trvá vzhledem k dikci ustanovení § 12 odst. 10 tr. řádu po celou dobu trestního stíhání, a to až do jeho pravomocného skončení (tedy do právní moci rozsudku, popř. jiného rozhodnutí orgánu činného v trestním řízení ve věci samé).

Navazující ustanovení § 36a vymezuje nutnou obhajobu u mladistvého ve vykonávacím řízení, v řízení o stížnosti pro porušení zákona a v řízení o návrhu na povolení obnovy. Stručně řečeno, ustanovení požaduje pro splnění podmínek nutné obhajoby skutečnost, že mladistvý v době konání veřejného zasedání o podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody nedovršil osmnáctý rok, obdobná podmínka platí pro řízení u dvou výše uvedených mimořádných opravných prostředcích.

V této souvislosti se pak nabízí otázka, zdali je rozdíl mezi nutnou obhajobou mladistvého obviněného a jiného obviněného (dospělého) a pokud ano, v čem tento rozdíl spočívá?

Z porovnání obou ustanovení § 36 a § 291 vyplývá, že je-li u dospělého obviněného shledán důvod nutné obhajoby, musí mít obhájce již v přípravném řízení; mladistvý obviněný musí mít obhájce již od sdělení obvinění. Závěr je tedy ten, že v řízení proti mladistvému nastává důvod nutné obhajoby bezvýjimečně sdělením obvinění (srov. R 1/79-I).² Z toho tedy plyne, že pokud zde nějaký rozdíl je, tak jen co do zpřesnění okamžiku vzniku nutné obhajoby u mladistvého ze strany zákona. Avšak k tomu je nutné podotknout, že bude-li důvod nutné obhajoby dán u dospělého obviněného již v době sdělení obvinění, nastává nutná obhajoba již od sdělení obvinění. V těchto případech pak musí mít dospělý obviněný obhájce od stejného okamžiku jako mladistvý obviněný. Toto ostatně již vyplývá ze starší soudní judikatury, např. R 1/68³, kde je uvedeno, že ze slov „už v přípravném řízení“ vyplývá, že nutnost, aby obviněný měl obhájce, začíná sdělením obvinění a pokračuje v dalších stádiích trestního řízení. Stejně pak R 2/78⁴, který ještě připojuje požadavek, aby orgány činné v přípravném řízení zařídily zvolení,

popř. ustanovení obhájce s největším urychlením a k vyšetřovacím úkonům bylo přistoupeno až poté, co obhájce byl zvolen nebo ustanoven.

B) V pořadí druhou položenou otázkou je určení konkrétního postupu, kterým se má zajistit, aby mladistvý obviněný měl obhájce. Z povahy věci vyplývá, že tento postup bude stejný jak pro trestní věc mladistvého, tak i dospělého obviněného v případě nutné obhajoby.

Při řešení této otázky je nutné se v prvé řadě zmínit o ustanovení § 33 tr. řádu, které stanoví základní práva obviněného, mezi nimi i právo zvolit si obhájce. Právo zvolit si obhájce spolu s dalšími zde uvedenými přísluší i obviněnému, který je zbaven nebo omezen způsobilosti k právním úkonům. Je tomu tak proto, že trestní řád neomezuje způsobilost být osobou, proti níž se vede trestní řízení a ani tuto způsobilost neváže na způsobilost být pachatelem trestného činu. Avšak v návaznosti na občanskoprávní předpisy, konkrétně na ustanovení § 9 OZ činím poznámku v tom smyslu, že osobou, jejíž způsobilost k právním úkonům je omezena, je i osoba nezletilá, což tedy znamená, že sem patří i mladistvý, ledaže by nabyt zletilosti již dříve než dovršením 18. roku věku (§ 8 odst. 2 OZ a § 13 ZOR.) Nicméně z našeho pohledu je důležitý závěr, že mladistvý obviněný si může zvolit obhájce sám; připomínka, že z pohledu občanskoprávních předpisů jde o osobu, mající omezenou způsobilost k právním úkonům, má význam zejména pro uplatnění obhajovacích práv zákonného zástupce mladistvého (viz § 34 tr. řádu).

Konkrétní postup zvolení, resp. ustanovení obhájce vyplývá z ustanovení § 37 až 40 tr. řádu. Mladistvému je tedy třeba nejprve umožnit, aby si obhájce zvolil, a pokud si jej nezvolí ihned, je nutné určit mu k jeho zvolení lhůtu. Tento procesní postup vyplývá z dikce ustanovení § 38 tr. řádu. Délku lhůty ke zvolení obhájce je třeba stanovit se zřetelem na povahu a okolnosti případu tak, aby nebyl ohrožen účel nutné obhajoby. Určení lhůty nepřichází v úvahu, pokud obviněný prohlásí, že si obhájce zvolit nechce (R 1/79).

Jestliže si však mladistvý v této lhůtě obhájce nezvolí, je třeba, aby orgány činné v trestním řízení zjistily, zda práva zvolit obhájce nevyužil v prvé řadě zákonný zástupce mladistvého (§ 34 tr. řádu) nebo příbuzný v pokolení přímém, jeho sourozenec, osvojitel, osvojenec, manžel, druh, zúčastněná osoba (§ 37 tr. řádu). Teprve poté lze přistoupit k ustanovení obhájce postupem podle § 39 až 40 tr. řádu. Nemá proto oporu v zákoně praxe, podle níž se přistupuje k ustanovení obhájce dříve, než uplyne lhůta, která byla obviněnému ke zvolení obhájce určena proto, že obhájce neměl, ihned si ho nezvolil, avšak zvolit si ho chtěl (R 1/79).

C) V pořadí třetí položenou otázkou je rozsah vyšetřovacích úkonů, které lze

² R 1/79-I. – tamtéž.

³ R 1/68 – tamtéž.

⁴ R 2/78 – tamtéž.

provádět v době, kdy obviněný nemá ještě obhájce, ač jde o nutnou obhajobu. Rozsah vyšetřovacích úkonů je zásadně stejný pro obě kategorie obviněných.

Základní problém u této otázky spatřuji v povinnosti orgánů činných v trestním řízení zajistit kvalifikovanou právní pomoc obviněnému ihned od počátku trestního stíhání a požadavku urychleného provádění vyšetřovacích úkonů, tak aby bylo dosaženo účelu trestního řízení.

Obecně trestní řád upravuje účast obhájců ve vyšetřování v ustanovení § 165 tr. řádu. Citované ustanovení opravňuje obhájce být přítomen při vyšetřovacích úkonech již od sdělení obvinění, přičemž ustanovení nerozlišuje případy nutné obhajoby od případů, kde jde o fakultativní zastoupení obviněného obhájcem. Právo na obhajobu obhájcem je tak v přípravném řízení zajištěno ve stejném rozsahu.

Konkrétně to pak znamená, že je-li obviněný zastoupen obhájcem již od sdělení obvinění (přičemž nejde o nutnou obhajobu), je vyšetřovatel povinen obhájci, který mu oznámil, že se chce zúčastnit vyšetřovacího úkonu, včas sdělit dobu a místo konání úkonu. Těto povinnosti je zbaven jen tehdy, jestliže jde o úkon neodkladný (jde zde o neodkladnost ve smyslu ustanovení § 165 odst. 2 tr. řádu.) Obdobně je z této skutečnosti dovozována přípustnost provedení (v případech nutné obhajoby v době, kdy obviněný ještě nemá obhájce), toliko těch úkonů, které vzhledem k nebezpečí jejich zmaření, ztráty nebo podstatného oslabení jejich důkazní hodnoty, anebo ztráty dalších důkazů, tedy z hlediska účelu trestního řízení (§ 1 odst. 1 tr. řádu), nesnesou odkladu na dobu, než si obviněný obhájce zvolí nebo mu bude zvolen jinou oprávněnou osobou anebo než mu bude obhájce ustanoven (opět se v této souvislosti poukazuje na analogii s ustanovením § 165 odst. 2 tr. řádu).

Za úkony, které nelze odložit, považuje soudní praxe⁵ především výsledky obviněného, které jsou prováděny bezprostředně po spáchání trestného činu, avšak za podmínky, že jejich provedení je třeba k zajištění stop trestného činu, popř. ověření oznámení trestného činu (např. pokud jde o otázku oděvu, který měl obviněný v době činu na sobě, stavu tohoto oděvu, pokud jde o místo, kde měl být čin spáchán a pod.). Dále jde o výsledky svědků, u kterých je reálná obava, že odcestují do ciziny a stanou se nedosažitelnými a jejich pozdější výsledek bude neproveditelný.

Na straně druhé provedení jiného vyšetřovacího úkonu v době, kdy mladistvý obhájce (stejně tak dospělý obviněný) ještě neměl, přestože jej musel mít (§ 36, § 291 tr. řádu), je považováno za porušení práva obviněného na obhajobu. Jestliže není tato vada přípravného řízení již odstraněna vyšetřovatelem podle § 166 odst. 1 tr. řádu anebo postupem státního zástupce podle § 174 odst. 2 písm. c), d) tr. řádu, soud po předběžném projednání obžaloby vrátí věc podle § 188 odst. 1 písm. e) tr. řádu státnímu zástupci k došetření, pokud je takového postupu třeba

⁵ B 2/80–19, B 4/88–41 – rozhodnutí uveřejněné v Bulletinu NS ČR, část trestní.

k jejímu odstranění, a to z důvodu, že jde o část řízení důležitou pro rozhodnutí a obviněný, nebo v případech nutné obhajoby podle § 36 odst. 1 písm. b), c) a § 291 tr. řádu i proti vůli obviněného jeho zákonný zástupce nebo obhájce, navrhuji opakovat takto vadně provedené vyšetřovací úkony v přítomnosti obhájce⁶.

ZÁVĚREM ZE SOUDNÍ JUDIKATURY

Na závěr příspěvku jsem vybrala ze soudní judikatury⁷ dvě trestní věci, ve kterých došlo k porušení zákonných podmínek nutné obhajoby tak výrazným způsobem, že byla konstatována absolutní neúčinnost důkazu (výslech obviněného), který byl pořízen tímto postupem.

V první trestní věci byl proveden výslech obžalovaného bez přítomnosti obhájce, ač zde byly důvody nutné obhajoby (konkrétně důvod ve smyslu § 36 odst. 3 tr. řádu). Námitka neodkladnosti provedení úkonu byla dovozována, ze strany státního zástupce, z nutnosti respektovat okamžité psychické rozpoložení vyslychaného.

I pro tuto trestní věc platí to, co již bylo několikrát řečeno. Jestliže je v trestní věci dán důvod nutné obhajoby, je nutné postupovat předepsaným postupem a k vyšetřovacím úkonům přistoupit až poté, co obhájce byl zvolen nebo ustanoven. Výjimka je možná, jen pokud se týká tzv. neodkladného úkonu. V tomto případě neodkladnost úkonu byla dovozována z nutnosti respektovat momenty okamžitého psychologického rozpoložení obviněného, přičemž bylo argumentováno, že tohoto stavu bylo u obviněného dosaženo dovoleným způsobem a navíc obviněný souhlasil s výslechem bez účasti obhájce.

Je však možné považovat výslech obviněného za neodkladný úkon, když je realizován téměř dva roky po události, která byla předmětem trestního stíhání? Trvá stále nebezpečí, které odůvodňuje režim tzv. neodkladných úkonů, (nebezpečí jeho ztráty, zmaření nebo jiné redukce jeho síly nesnese odklad na dobu, než obviněný obhájce bude mít), nebo pozbylo svou aktuálnost? A dále může prohlášení obviněného učiněné při úkonu nebo dodatečně poté, zhojit vadu takto provedeního důkazu? Tyto otázky byly v citovaném rozhodnutí posouzeny následovně. V prvé řadě bylo konstatováno, že v této trestní věci nešlo o případ tzv. neodkladného úkonu, takže důkaz výslechem obviněného je důkazem absolutně neúčinným a nelze jej v trestním řízení použít. Dále byl posuzován způsob

⁶ R 1/79–I.

⁷ R 25/90 a R 40/94.

kterým bylo dosaženo „určitého psychologického rozpoložení obviněného“. V této souvislosti byly shledány takové skutečnosti, (výslechi bezprostředně následující po dlouhodobé eskortě obviněného, bez jakéhokoliv odpočinku, navíc v nočních hodinách), které vedly k pochybnostem o regulérnosti prostředků, jichž bylo použito k formování psychického rozpoložení vyslýchaného, jakožto o způsobu, kterým byl tento stav dosažen. V neposlední řadě bylo konstatováno, že souhlas obviněného s provedením výslechu bez účasti obhájce v případě nutné obhajoby nemůže zhojit vadu důkazu, neboť otázka vstupu obhájce do řízení v případech nutné obhajoby je jednoznačně upravena zákonem a zásadně není ponechána na uvážení obviněného.

Stručně řečeno, v této trestní věci by nejenom pořízení důkazu, při jehož provádění byly narušeny zákonné podmínky nutné obhajoby, ale i samotný psychický nátlak, jemuž byl obviněný vystaven, mělo za následek absolutní neúčinnost takto provedeného důkazu.

Ve druhé trestní věci šlo o posouzení situace, kdy je proti témuž mladistvému vedeno současně více trestních stíhání, v nichž jde o nutnou obhajobu. Ukázalo se, že i tyto případy mohou přinést pochybnosti co do zajištění obhajovacích práv obviněných. Může totiž dojít k tomu, jak se právě stalo v této trestní věci, že v novém trestním stíhání bude postupováno jako by mladistvý obhájce měl, neboť obhájce má v jiném trestním stíhání, které je současně vedeno proti němu. Bez dalšího bylo v této trestní věci dovozeno, že zvolení nebo ustanovení obhájce pro toto nové trestní stíhání není již nutné.

I tento postup orgánů činných v trestním řízení byl shledán chybným. Podle znění výše citovaného judikátu, v případě, ve kterém jsou splněny podmínky nutné obhajoby (§ 36 tr. řádu), obviněný (tedy i mladistvý obviněný) musí mít obhájce zvoleného nebo ustanoveného pro řízení v této věci, a to zásadně bez ohledu na případnou okolnost, že proti obviněnému se vede jiné řízení, ve kterém obhájce má. Práva, která trestní řád přiznává obhájci, může v každém řízení vykonávat jen takový obhájce, který byl v tomto řízení zvolen nebo ustanoven. Jde o důsledek toho, že má-li v určitém řízení obviněný obhájce, vykonává obhájce svá práva jen v tomto řízení a nemůže práva obhájce vykonávat v jiném řízení, byť by se to týkalo téhož obviněného. Pouze za předpokladu, že by došlo ke spojení věcí do společného řízení, by bylo možno činit závěr, že obhájce, který byl obviněnému zvolen nebo ustanoven v jedné věci, může po spojení věcí vykonávat práva obhájce i v další věci.

SUMMARY

The presentation deals with some aspects of the right to defence in the criminal proceedings against juveniles.

In accordance with the topic of the presentation, general characterization of criminal proceedings against juveniles has been provided, with respect to basic differences from criminal proceedings against adults.

Independently the right of juveniles to defence has been analysed, because the Code of Criminal Proceedings states, that in a juvenile's case defence is obligatory (it means, the juvenile must be represented a lawyer).

However, on the other hand there are some juvenile criminal cases, in which the right to defence was infringed. In connection with the infringement of the right to defence three basic questions were discussed here. Their solution is considered a precondition of legality of criminal proceedings against juveniles.

Last, the author demonstrated two particular criminal cases, in which the Supreme Court stated serious infringement of the right to defence.